

Eva Kärve, *Den stora onskan i Valais: den första häxförföljelsen i Europa*. Kulturhistoriskt Bibliotek. Brutus Östlings Bokförlag Symposion. Stockholm/Stehag 1994. Ensimmäinen painos 1992. 256 s.

Käsillä oleva tutkimus käsittelee Sveitsissä Valais'n alueella 1420-luvulla alkaneita uudenlaisia noitavainoja. Niiden poikkeuksellisuus perustui siihen, että niissä voidaan havaita samat keskeiset elementit, jotka toistuivat myöhemmissä suurissa noitavainoissa: noidat olivat naisia ja he lensivät, kokoontuivat salaisiin öisiin menoihin ja tekivät liiton paholaisen kanssa.

Määrittely on kuitenkin tulkinnanvarainen. Lähteet eivät anna mahdollisuutta selvittää syytettyjen sukupuolijakaumaa, mutta selvää on, että joukossa oli myös miehiä. Samoin *maleficium* eli perinteinen noituus näyttää olleen huomattavassa roolissa ja syytteet yöllisistä kokoontumisista näyttävät koskeneen vain osaa tapauksista. Lisäksi kirjan alaotsikko ”Euroopan ensimmäinen noitavaino” tuntuu useasta syystä epäonnistuneelta. Varhaisempia lähteitä on säilynyt puutteellisesti, joten on vaikea sanoa, olivatko Valais'n tapahtumat todellakin ensimmäinen noitavaino vaiko ensimmäinen *tunnettu* noitavaino. Ainakin eräät tutkijat, kuten Carlo Ginzburg, katsovat että Pohjois-Italiasta löytyy merkkejä noitavainoista jo 1300-luvulta. Lisäksi huomattava osa kirjasta keskittyy aivan muiden asioiden kuin Valais'n tapahtumien analysointiin. Näin on siksi, että Valais'n noitavaino on pikemminkin lähtökohta, jonka kautta Kärve lähtee tarkastelemaan eurooppalaisia kansanomaisia noituuskäsityksiä ja -uskomusjärjestelmiä.

Kärve toteaa, että sosiologina ja sosiaaliantropologina häneltä puuttuu historiantutkijan harjaannus arkistotyöskentelyyn. Samoin hän myöntää latinkielentaitonsa puutteelliseksi. Se rajoittaa hänen lähdeaineistonsa painet-

tuihin ja saksaksi käännettyihin lähdekokoelmiin. Keskeisessä asemassa on Johannes Fründin kertomus Valais'n tapahtumista ja se löytyy Joseph Hansenin vuonna 1901 toimittamasta kokoelmasta *Quellen und Untersuchungen zur Geschichte des Hexenwahns und Hexenverfolgung im Mittelalter*. Oikeusaineistoa Valais'n noitavainoista ei ole säilynyt. Sen sijaan Kärfve käyttää muita samaan aikaan syntyneitä noituutta koskevia tekstejä.

Kirjan alussa Kärfve ottaa kantaa kirkon ja maallisen esivallan toimintaa korostaneisiin ns. sosiaalisen kontrollin malleihin. Hän pyrkii selvittämään, millä tavalla poliittisen tilanteen muutokset vaikuttivat noitavainojen syntyyn. Näillä tekijöillä hän tarkoittaa lähinnä sitä, keiden käsiin valta kuului ja oliko alueella sotia. Muutoksia tapahtuikin jonkin verran aikaisemmin, mutta toisaalta on vaikeaa osoittaa, että noituussyytteillä olisi pyritty raivaamaan vastustajan kannattajia. Sitä varten oli olemassa tehokkaampia ja vakiintuneempia keinoja.

Kärfve katsoo noituussyytteiden koostuneen perinteisistä aineksista, jotka esivallan suunnalta saivat demonologisen tulkinnan. Toisaalta juuri syytteiden tuleminen alhaalta päin osoittaa esivallan roolin vähäisyyttä sekä sen, että esivallan tulkintojen on täytynyt jotenkin vastata kansanomaisia käsityksiä. Kärfve ottaa siis tehtäväkseen selvittää, millaisiin uskomusrakenteisiin ja niissä tapahtuneisiin muutoksiin noidaksi syyttäminen perustui. Käsittely liikkuu siis pelkästään uskomusjärjestelmien tasolla.

Kuitenkin ihmisten halukkuus syyttää toisiaan oikeudessa perustui siihen, millainen asema oikeusistuimilla oli ihmisten yhteisöllisessä elämässä. Suomessa ja Ruotsissa oikeudet olivat perinteisesti ihmisten välisten ristiriitojen ja konfliktien ratkaisufoorumeita, joiden rooli alkoi muuttua vasta uudella ajalla keskushallinnon voimistuttua. Se, mikä aiemmin rajoitti noituussyytteiden esittämistä, oli rikoksen vaikea todistettavuus. Akkusatorisessa järjestelmässä todistamisvastuu oli kantajalla. Jos hän ei pystynyt näyttämään sitä toteen, häntä rangaistiin. Inkvisitorisessa järjestelmässä kantaja vapautui vastuusta ja asian tutkiminen siirtyi tuomarin tehtäväksi. Näin noituudesta syyttäminen tuli helpommaksi. Tämä esimerkki osoittaa, ettei tapausten tulo oikeuskäsittelyyn merkitse välttämättä noituuden yleistymistä eikä ihmisten kasvanut halukkuus syyttää noidaksi oikeudessa välttämättä ollut ollenkaan tai pelkästään uskomusjärjestelmissä tapahtuvien muutosten tulosta. Lisäksi uskomusjärjestelmät eivät ole oma sosiaalisista, taloudellisista ja oikeudellisista tekijöistä irrallinen kokonaisuutensa, jonka muuttuminen on täysin omaehtoista. Kärfve kuitenkin sivuuttaa nämä tekijät liian vähäisin kommentein. Esimerkiksi edellä selittämäni oikeusjärjestelmien muutos tulee sivumennen mainituksi vasta sivulla 200 ja sielläkin suluissa. Tästä näkökulman rajauksesta seuraa, että Kärfven kirja sopii hyvin luettavaksi yhdessä esimerkiksi Richard Kieckheferin *Magic in the Middle Ages* -teoksen kanssa. Näin keskiaikaisesta noituudesta ja taikuudesta syntyy ehjempi kokonaiskuva, sillä teokset täydentävät toisiaan hyvin.

Kärfven määrittelemä tehtävänasettelu johtaa suureen ongelmaan: kuinka kansaomaisia uskomusjärjestelmiä voi tutkia, kun lähdeaineisto on puutteellinen ja suppea? Kärfve valitsee strategiakseen tarkastella eri aikakausilta ja Euroopan eri osista peräisin olevia noituuskäsityksiä ja luoda niiden avulla käsitys noituudesta uskomusjärjestelmänä. Myöhäiskeskiaikaisten keskieuropplaisten tapausten ohella käsitellään siis islantilaisista saagoista paljastuvia esikristillisiä näkemyksiä ja niiden kohtaamista kristinuskon kanssa. Vastaavasti aika-janan toisesta päästä löytyy 1970-luvun Ranskaan sijoittuvat noituustapaukset. Niiden välillä puututaan muun muassa 1500- ja 1600-luvun noituustapauksiin sekä 1800-luvun saksalaiseen noituuteen. 1900-luvun viimeisinä vuosikymmeninä esiintyneitä käsityksiä lasten rituaalisesta hyväksikäytöstä satanistien, noitien tai okkultistien salaisissa menoissa hän ei kuitenkaan käsittele. Samoin huomiotta jää myös 1800-luvun lopulla alkanut ja esimerkiksi spiritismin siivittäjä okkultismin renessanssi, joka johti erilaisten uusnoitajärjestöjen syntyyn. Voisi kuitenkin kuvitella, että ilmiöllä on ollut vaikutusta myös kansanomaisiin käsityksiin noituudesta.

Kirjan pääosan vievä hahmotelma kahdesta toisiinsa sulautuneesta epäonnea selittävästä järjestelmästä sekä niiden kohtaamisesta kristinuskon kanssa tuntuu kiinnostavalta ja uskottavalta. (Mallit kiteytetään luvussa seitsemän, mikä lienee myös ydinkohtia.) Hän kutsuu niistä toista ”noituusjärjestelmäksi” (*häxerisystemet*), joka sijoittuu paikallisyhteisöön lähestulkoon samanveroisten välisiin suhteisiin. Keskeisenä ajatuksena on rajallisen hyvän käsite tai pikemminkin resurssien rajallisuus, minkä seurauksena etenkin sarjoissa tulevat onnettomuudet, sairaudet tai muut vastoinkäymiset tulkittiin noituudeksi. Kateus koettiin keskeisenä noituuden käytevoimana. Vastaavasti jonkun ”liiallisen” menestymisen koettiin tapahtuvan toisten kustannuksella — se uhkasi siis resurssien jaon herkkää tasapainoa. Niissä tilanteissa, joissa ihmisellä oli syytä epäillä joutuneensa noituuden kohteeksi, käännyttiin ”vastanoidan” (*mothäxa*) eli tietäjä/parantajan puoleen. Järjestelmään sisältyi kuitenkin tietynlainen heikkous: esikristilliseltä ajalta periytyvä hyvän ja pahan välisen rajan vetäminen ei ollut niin suoraviivaista kuin kristillinen dogmi esitti. Tästä syystä vastanoidan asema muodostui helposti ambivalenssiksi — kyky hyvään ja pahaan näyttää perustuneen ihmisen samaan voimaan ja niin noidat kuin vastanoidat joko oppivat taitonsa tai sitten se saatiin perintönä.

Nähdäkseni malli soveltuu tällaisenaan lähinnä pienikokoisiin ja pienen mobiliteetin yhteisöihin, joissa toimeentulon rajat olivat suppeammat. Keski-aikaisen tai uuden ajan alun yhteisöt olivat jo paljon kehittyneempiä ja ristiriidat asettuivat paljon useammalle eri tasolle kuin pelkästään konkreettiseen toimentuloon. Yhteisö jäsenyi erilaisten kirjoittamattomien normien ja sääntöjen kautta, joiden loukkaamiseen noituus liittyi. Kateus saattoi olla edelleen keskeinen elementti, mutta sekin on mielestäni nähtävä yhteisöä koossapitäviä ja hajottavien voimien laajemmassa yhteydessä. Esimerkiksi John Bossy ja Robin Briggs ovat esittäneet, että seitsemän kuolemansyntiä olivat vielä pitkään uudella ajallakin paikallisyhteisön tasolla vaikuttavia normeja. Samaten noi-

tuuden yhteys taikuuteen ja muuhun ei-maagiseen ritualismiin on tässä aika keskeistä.

Toinen malli on tuttu esimerkiksi Carlo Ginzburgin *Benandantista* ja Gustav Henningsenin Sisiliaa koskevista tutkimuksista. Siinä oli kysymys ihmisistä, joilla katsottiin olevan yhteyksiä haltioihin tai vainajiin. Näiden henkilöiden öiset matkat hedelmällisyyden ja yhteisön menestyksen puolesta olivat rituaalin keskiössä. Heistä tuli myös kristinuskon vaikutuksesta potentiaalisia noitia. Kärfve kutsuu mallia haltijakultiksi (*fekulten*), mikä on omituista, sillä toisaalla hän pyrkii nimenomaan osoittamaan, ettei kysymys ollut kultista, koska esimerkiksi järjestäytynyt kultinharjoitus puuttui. Toisaalta hän pitää mahdollisena, että joinakin tiettyinä ajanjaksoina vuodessa joukko itseään erityisinä pitäviä ihmisiä (esimerkiksi ns. onnenlakin kanssa syntyneitä) valmistautui tekemään sielunmatkan unessa tahoillaan. Kuitenkaan nämä ihmiset eivät välttämättä tienneet toisistaan. Suhtautuminen tuonpuoleisiin olentoihin oli kaksijakoinen. Olennot saattoivat olla pahantahtoisia, joskin varhaisimmissa tarinoissa ne useimmiten rankaisivat epäkunnioituksesta ja puutteellisesta palvelonnasta. Kristillinen vaikutus teki niistä entistä suuremmassa määrin uhkavia. Toisaalta öisiä matkoja tekevät ihmiset saattoivat parantaa ja toimia heidän avullaan. Kärfven mukaan haltijauskon sekoittuminen noituusjärjestelmään ja suurten noitavainojen jälkeinen aika merkitsivät haltijakultin tuhoutumista ja se taantui vähitellen lastenuskoksi. Noituusjärjestelmä sen sijaan säilytti selitysvoimaisuutensa huomattavasti pidempään.

Kirjan alussa Kärfve asettaa tehtäväkseen eurooppalaisten noitajärjestelmien kuvaamisen. Tässä hän mielestäni onnistuu mainiosti. Niin noituusjärjestelmä kuin haltijakultti kokoavat pitkiä kehityslinjoja hyvin hahmottuviksi kokonaisuuksiksi, joskin on turha kuvitella, että ne sellaisinaan kuvaisivat todellisuutta — se löytyy, kuten useiden muidenkin mallien kohdalla, niiden väliseltä harmaalta vyöhykkeeltä. Mallien anti noitavainojen tutkijalle tai aiheesta muuten kiinnostuneella on siinä, että hän pystyy niiden avulla asettamaan yksittäiset tapahtumat pitkän kehityskulun yhteyteen. Tämä on niiden anti myös Valais'n noitavainojen suhteen. Itse tapahtumien analysoinnin kannalta mallit antavat verrattain vähän, mikä johtuu myös osittain lähteistön niukkasaisuudesta.

Lopuksi vielä muutama sana Kärfven käyttämästä tutkimuskirjallisuudesta. Kun alkuperäisaineisto on verrattain suppeaa, mutta tavoitteet kunnianhimoiset ja aikajänne valitun käsittelytavan vuoksi verrattain pitkä, voisi olettaa, että kirjallisuutta olisi luettu laajasti ja monipuolisesti, mutta näin ei kuitenkaan ole laita. Noin viisi sivua pitkästä kirjallisuusluettelosta voi sanoa, että useimmat keskeisistä teoksista ovat mukana, mutta luettelo ei ole siltikään kattava. Toisaalta on muistettava, että huomattava osa modernista tutkimuksesta on ilmestynyt vasta Kärfven kirjan valmistuttua. Silti esimerkiksi Anne Holtsmarkin tutkimuksia skandinaavisesta mytologiasta tai William Ian Millerin saagoja koskevaa tutkimusta jää kaipaamaan. Samoin poholaiskäsityksiä ja

demonologisoitumista tutkinut Jeffrey B. Russell puuttuu täysin kirjallisuusluettelosta.

Saattaa myös olla niin, että esimerkiksi inkvisition toiminnasta tai kerettiläisyydestä Valais'n alueella ei ollut käytettävissä tuoreempaa tutkimusta kuin 1800-luvun lopulla tai 1900-luvun alussa ilmestyneet teokset. Kummastakin ilmiöstä on kuitenkin olemassa runsaasti uudempaan tutkimusta, johon perehtymisestä tuskin olisi ollut haittaa. Pikemminkin päinvastoin. Uudempaan kirjallisuuteen tutustuminen olisi auttanut suhteuttamaan vanhemmissa tutkimuksissa tehdyt tulkinnat uudempiin käsityksiin. Esimerkiksi sivulla 64—65 esittää mielenkiintoisen tulkinnan, jonka mukaan kerettiläisyys ei ollut uskonnollinen vaihtoehtoliike, vaan käsite voitiin liittää siveellisiin rikkomuksiin ja niinkin erilaisiin rikoksiin kuin varkaus, rienaus, pyhäinhäväistys, murha, sodomia ja kannibalismi. Kerettiläisyydessä oli siis kysymys henkilökohtaisesta jumalattomuudesta. Hän viittaa J. M. Lavanchyn teokseen vuodelta 1896. Olisi kuitenkin kiinnostavaa tietää, miten tähän tulkintaan suhtaudutaan melkein sata vuotta myöhemmin. Ja kun Kärfve käsittelee Norman Cohnin näkemystä noituuden yhteyksistä varhaisempiin kerettiläisten, juutalaisten ja spitaalisten vainoihin, hän olisi aivan yhtä hyvin voinut ottaa kantaa myös R. I. Mooren samansuuntaiseen, mutta uudempaan ja runsaasti erilaisissa tutkimuksissa siteerattuun teokseen *The Formation of a Persecuting Society* (1987). Myös Carlo Ginzburg käsittelee samoja teemoja teoksessa *Storia notturna: una decifrazione des sabba* (1989), jonka saksankielistä käännöstä Kärfve näyttää käyttäneen. Ginzburgin näkemykset olisi voinut kautta linjan ottaa näkyvämmiin teoksessa esille.

Kärfven noottiaparaatti on valitettavan harva ja epätarkka. Esimerkiksi sivulla 52 Kärfve toteaa, että kidutuksen käytöllä oli kaksi tavoitetta. Ensinnäkin puristaa tunnustus ihmisestä ja toiseksi saada hänet nimeämään kanssarikollisia. Kidutusta toistettiin kahtena, kolmena, neljänä päivänä, ja kun kelvollinen tunnustus saatiin, langetettiin tuomio. Oliko se todellakin näin helppoa, ihmettelee lukija ja tarkastaa nootista, mihin esitys perustuu. Sieltä hän voi kyllä todeta, mitkä olivat tyypilliset kidutuskeinot, mutta tiedon lähteestä ei löydy mainintaa. Epätarkkuus taas ilmenee luvun 3 nootin 35 kohdalla. Nootti koskee *útişetan*-nimistä kuolleiden sielujen kutsumisseremoniaa ja siitä säädettyä lainsäädöstä (sivut 83—84). Kärfve on käyttänyt laista saksankielistä editiota ja ilmoittaa nootissaan, mistä luvusta ja miltä sivulta asia löytyy. Ne, jotka tahtovat tutkia asiaa lähemmin mutta joilla ei ole samaa editiota käytettävissään, joutuvat tekemään verrattain paljon työtä löytääkseen oikean pätkän. Lainkohdan tarkempi määrittely olisi siis ollut paikallaan.

Kaiken kaikkiaan Eva Kärfven kirja on mielenkiintoinen esitys eurooppalaisten kansanomaisista noituususkomuksista ja niiden muutoksista. Ilmestyessään vuonna 1992 vain Carlo Ginzburg oli koettanut samaa yhtä laajassa mittassa. Näkökulma ei ole ollut kovin suosittu historiantutkijoiden keskuudessa, mutta kansatieteilijät ja antropologit ovat käyttäneet sitä myös historialliseen aineistoon. Viimeisin sovellutus lienee Éva Pócsin lähinnä unkarilaiseen ja

muuhun itäeurooppalaiseen perinneaineistoon perustuva tutkimus *Between the Living and the Dead: a Perspective on Witches and Seers in the Early Modern Age* (1999).

Jari Eilola, FM

Jyväskylän yliopisto, Historian laitos, PL 35 (H), 40351 Jyväskylä.